

9+1

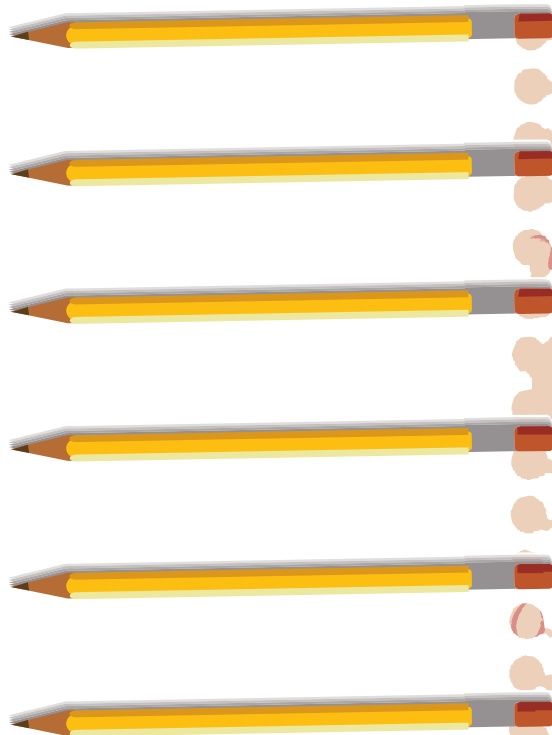
ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗΣ ΓΡΑΦΗΣ

Γρόσδος, Σ. (2015). "9+1, Μαθήματα Δημιουργικής Γραφής. Μάθημα πρώτο: Τι είναι και τι δεν είναι η Δημιουργική Γραφή". Παράθερο στην εκπαίδευση του παιδιού, 90, 72-85.

ΜΑΘΗΜΑ ΠΡΩΤΟ: ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΚΑΙ ΤΙ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ. ΔΩΔΕΚΑ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΔΩΔΕΚΑ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

Το κείμενο που ακολουθεί είναι το πρώτο από μία σειρά δέκα (10) άρθρων με θέμα τη δημιουργική γραφή στο σχολείο. Ανάμεσα στα άλλα, τα άρθρα αυτά θα προσφέρουν στον αναγνώστη δεκάδες δραστηριότητες δημιουργικής γραφής οι οποίες μπορούν να υλοποιηθούν μέσα και έξω από τη σχολική αίθουσα. Η θεματολογία των άρθρων είναι, επίσης, πλούσια και «χορταστική»: στρατηγικές δημιουργικής γραφής, ζωγραφική και δημιουργική γραφή, λογοτεχνία και δημιουργική γραφή, κινηματογράφος και δημιουργική γραφή κ.ά.

A

Επιδίωξη, ωστόσο, του συγγραφέα των άρθρων είναι να προσφέρει πρακτική γνώση, η οποία θα επιτρέψει στους/στις εκπαιδευτικούς, στους εμπυκωτές/τριες των εργαστηρίων δημιουργικής γραφής, στους γονείς, στους φοιτητές και τις φοιτήτριες, όχι μόνο να υλοποιήσουν διδακτικές προτάσεις δημιουργικής γραφής, αλλά να αποκτήσουν οι ίδιοι τη διδακτική ευχέρεια να σχεδιάζουν δραστηριότητες δημιουργικής γραφής, ξεδιπλώνοντας τη δική τους εμπειρία. Ως εκ τούτου, κάθε πρόταση, κάθε σχόλιο, κάθε ιδέα ή πρόταση των αναγνωστών είναι ευπρόσδεκτη στην ηλεκτρονική διεύθυνση του συγγραφέα των άρθρων.

1. Γιατί ένα παιδί αρνείται ή δεν μπορεί να γράψει; Τι ονομάζουμε φόβο του λευκού χαρτιού;

Γιατί φοβάται το λάθος και την αποτυχία. Το σχολείο κάνει ό,τι είναι δυνατό για να «ευνουχίσει» ένα κομμάτι της δημιου-

ργικότητάς του στοχεύοντας στη γνώση ως ποσότητα, αποκλείοντας την κριτική στάση και εξορίζοντας τη φαντασία. Στη γλωσσική διδασκαλία δίδεται έμφαση στην άσκηση και όχι στη χρήση της γλώσσας. Ο επιδιωκόμενος στόχος είναι η απόκτηση γνώσεων γύρω από τη γλώσσα και όχι η επικοινωνία, η οποία θα μπορούσε να οδηγήσει στην απόλαυση της συγγραφής. Οι ευκαιρίες προφορικής έκφρασης των μαθητών/τριών είναι λιγοστές. Οι μαθητές/τριες εκφράζονται προφορικά μόνο όταν καλούνται να απαντήσουν σε συγκεκριμένες ερωτήσεις. Συνθήκες διαλόγου δεν δημιουργούνται, γιατί οι μαθητές/τριες δεν επικοινωνούν μεταξύ τους αλλά διαμέσου του δασκάλου/ας. Συνήθως ο δάσκαλος/α ρωτά, συχνά για να ελέγξει τις γνώσεις των μαθητών/τριών ή το βαθμό κατανόησης ενός κειμένου, και τα παιδιά απαντούν, προσπαθώντας ν' ανταποκριθούν στις προσδοκίες του. Οι αναδηγήσεις και οι δραματοποιήσεις δεν οδηγούν σε μορφές γνήσιας προφορικής έκφρασης,

γιατί οι μαθητές/τριες αναπαράγουν τον γραπτό λόγο των κειμένων. Δεν προβλέπονται δραστηριότητες όπου οι μαθητές/τριες θα μπορούσαν μέσα στην ομάδα να διαπραγματευτούν ένα θέμα, να θέσουν οι ίδιοι ερωτήσεις, να κάνουν υποθέσεις, να εκφράσουν τις απόψεις τους, να επιχειρηματολογήσουν, να οδηγηθούν σε συμπεράσματα και να τα ανακοινώσουν. Η γραπτή έκφραση εξαντλείται σε γραπτές ασκήσεις με θέματα τα οποία προέρχονται από προσπάθεια δημιουργίας συναισθηματικών καταστάσεων μετά την ανάγνωση και την επεξεργασία των κειμένων. Φυσικός αποδέκτης του παραγόμενου λόγου δεν υπάρχει καθώς τα παιδιά γράφουν για να διαβάσει και να αξιολογήσει το γραπτό τους ο δάσκαλος/α, χωρίς να υπάρχει πραγματική ανάγκη γραπτής επικοινωνίας. Απουσιάζει η διάσταση της γραφής/παιχνίδι με όλα τα παρελκόμενα: την περιπέτεια, την περιέργεια, τον πειραματισμό, τη διασκέδαση. Τα λογοτεχνικά κείμενα τα οποία χρησιμοποιούνται στην πλειοψηφία τους είναι αποσπάσματα και επιλέγονται για να εξυπηρετηθεί η δομή της γλώσσας (διδασκαλία της γραμματικής) παρά η χρήση της γλώσσας, με αποτέλεσμα τα επικοινωνιακά αποτελέσματα να είναι ανύπαρκτα. Και, βέβαια, κάθε

άλλο παρά στην απόλαυση της ανάγνωσης και της γραφής οδηγούν (Γρόσδος και Ντάγιου, 2003).

Ταυτόχρονα, το παιδί δημιουργεί έναν αυστηρό αναγνώστη των κειμένων του (ο δάσκαλος/ά του υποδύεται πετυχημένα αυτόν τον ρόλο), που δημιουργεί χαμηλή συγγραφική αυτοεκτίμηση και οδηγεί σε συγγραφική σιωπή. Το παιδί μαθαίνει πολύ νωρίς να γράφει «σωστά» και όχι να γράφει αυτό που νιώθει. Έτσι, ακόμα κι όταν γράφει κείμενα τα οποία απευθύνονται προς τον εαυτό του, όπως ποιήματα, δημιουργεί έναν φανταστικό αναγνώστη, τον οποίο, όσο καλοπροαίρετο κι αν τον θεωρεί, υπάρχει πάντα ο κίνδυνος να εντοπίσει τα λάθη του, να σχολιάσει τα γραπτά του με ακραίους αρνητικούς χαρακτηρισμούς και να απαξιώσει την προσπάθειά του. Ο κίνδυνος της γελοιοποίησης δημιουργεί έναν αυτο-λογοκριτικό μηχανισμό, και αν ο υπαρκτός ή ο υποτιθέμενος αναγνώστης θεωρηθεί απειλή, είναι πιθανό το παιδί να νιώσει τρόμο και να εξαναγκαστεί σε «συγγραφική σιωπή». Ο τρόμος μπροστά στο λευκό χαρτί μεγεθύνεται όταν ο αναγνώστης είναι εξεταστής ή βαθμολογητής. Το παιδί δεν γράφει αυτό που επιθυμεί, αλλά αυτό που υποθέτει (μαντεύει) ότι ο δάσκαλος/α του θα ήθελε.

Δραστηριότητα

Θα δημιουργήσουμε ιστορίες καταγράφοντας μικρά γεγονότα και ασήμαντες συνομιλίες.

- * Τα παιδιά ενθαρρύνονται να έχουν πάντοτε μαζί τους ένα μολύβι κι ένα μικρό σημειωματάριο.
- * Τα παιδιά καταγράφουν μια συνομιλία που άκουσαν (ή διακριτικά κρυ-

φάκουσαν) στο λεωφορείο, στο δρόμο, στο πάρκο, οπουδήποτε.

- * Οι σύντομες συνομιλίες, τα μικρά, ασήμαντα, παράξενα ή ακατανόητα συμβάντα αποτελούν ερεθίσματα γέννησης ιστοριών. Τα παιδιά ξεκινούν την ιστορία τους με τα πραγματικά γεγονότα και στη συνέχεια πλάθουν τους χαρακτήρες και ξεδιπλώνουν την ιστορία.

Εναλλακτικά:

- * Ο εμπυκωτής προσκαλεί τα παιδιά να ακούσουν και να καταγράψουν την πρώτη φράση που θα ακούσουν στο ραδιόφωνο. Ο εμπυκωτής επιλέγει τυχαία τον ραδιοφωνικό σταθμό και την εκπομπή που θα ακουστεί. Κρατά ανοικτό το ραδιόφωνο μερικές στιγμές, ώστε να ακουστούν κάποιες φράσεις που θα αποτελέσουν ξεκίνημα συγγραφής ιστοριών.
- * Ο εμπυκωτής και τα παιδιά βγαίνουν

έξω σε δημόσιο χώρο. Κλείνουν τα μάτια και ακούνε ήχους. Καταγράφουν τους ήχους στο σημειωματάριό τους. Επιστρέφοντας στην αίθουσα προσπαθούν να δημιουργήσουν μία ιστορία η οποία θα συμπεριλάβει κάποιους από τους ήχους ως βασικό στοιχείο της πλοκής. Εναλλακτικά γράφουν ένα στίχο για κάθε ήχο χρησιμοποιώντας παρομοιώσεις ή μεταφορές.

2. Γιατί δεν μπορούμε να βρούμε έναν ορισμό για τη δημιουργική γραφή, γενικά αποδεκτό και με καθολική εφαρμογή;

Γιατί η δημιουργική γραφή είναι μία κατεξοχήν δημιουργική διαδικασία, ως εκ τούτου η αναζήτηση ενός ορισμού θα ήταν μάλλον μια αντιδημιουργική πράξη. Κι αυτό γιατί ένας ορισμός προέρχεται από μια κριτική διαδικασία (διατύπωση συμπεράσματος μέσα από τη χρήση κριτηρίων - από τα μέρη στο όλο), όχι, όμως, από μια αποκλίνουσα διαδικασία. Ως γλωσσικό προϊόν ή αποτέλεσμα, ένας ορισμός διαθέτει σταθερότητα, αποδοχή, συμμόρφωση σε κανόνες, ενίοτε στερεότυπους (δεδομένους) τρόπους σκέψης, εστίαση του ενδιαφέροντος στα βασικά σημεία, αλλά όχι αναζήτηση νέων ιδεών ή πλαισίων. Κι εδώ αρμόζει η ειλικρινής φράση του Gary Davis: «Υπάρχουν περίπου τόσοι ορισμοί, θεωρίες και ιδέες για τη δημιουργικότητα όσοι και οι άνθρωποι που έχουν γράψει τις ιδέες τους σε ένα κομμάτι χαρτί» (Davis, 1992: 38). Αναζητώντας, λοιπόν, τον ορισμό της δημιουργικής γραφής προσεγγίζουμε και περιγράφουμε τους επιμέρους παράγοντες οι οποίοι εμπλέ-

κονται στη διαδικασία της δημιουργικής γραφής: το γλωσσικό πρόβλημα-ερέθισμα, τον δημιουργικό συγγραφέα, τη δημιουργική διαδικασία και τα στάδιά της, το δημιουργικό κείμενο. Η ολιστική αυτή οπτική της δημιουργικής γραφής δεν περιορίζεται στην αναζήτηση των ιδιοτήτων που χαρακτηρίζουν ένα άτομο ως δημιουργικό, αλλά διερευνά τις ιδιαίτερες

συνθήκες μέσα στις οποίες η δημιουργικότητα του ατόμου απελευθερώνεται, δηλαδή δεν μας ενδιαφέρει το συγγραφικό ταλέντο ενός παιδιού, αλλά πώς θα δημιουργήσουμε τις συνθήκες ώστε όλα τα παιδιά να εκδηλώσουν το συγγραφικό ταλέντο τους.

3. Τελικά, τι είναι η δημιουργική γραφή;

Η δημιουργική γραφή είναι η τέχνη να βρίσκει, να «κατεβάζει», να γεννά κάποιος ιδέες (Timbal-Duclaux, 1996) και να τις οργανώνει. Οι έννοιες της δημιουργικότητας και της δημιουργικής γραφής παρουσιάζουν τόσα πολλά κοινά χαρακτηριστικά ώστε, κάποιες φορές, η περιγραφή της μίας έννοιας να μην ξεχωρίζει από την περιγραφή της άλλης έννοιας. Κοινό χαρακτηριστικό της ποικιλίας των ορισμών της δημιουργικότητας αποτελεί η γέννηση νέων ιδεών ή ο ανασυνδυασμός δεδομένων σε κάτι νέο.

Άλλωστε ως ανάπτυξη της δημιουργικότητας θεωρείται η δυνατότητα του ατόμου να βελτιώνει συνειδητά τις ικανότητές του για παραγωγή καινοτόμων ιδεών (Amabile, 1996).

Γράφοντας, αρχάριοι ή έμπειροι συγγραφείς, μικροί και μεγάλοι, ξεκινάμε από το Προσυγγραφικό Στάδιο, δηλαδή σχεδιάζουμε και οργανώνουμε τις ιδέες μας, συνεχίζουμε με το Συγγραφικό Στάδιο, μετουσιώνοντας τις ιδέες μας σε κείμενο και καταλήγουμε στο Μετασυγγραφικό Στάδιο, όπου αναθεωρούμε, βελτιώνουμε και εκδίδουμε ή κοινοποιούμε το κείμενό μας. Είναι φανερό ότι το παιδί-συγγραφέας δεν μπορεί να γράψει αν δεν κατεβάσει ιδέες. Η δημιουργική γραφή, λοιπόν, ως διαδικασία εμφανίζεται κυρίως στο προσυγγραφικό και λιγότερο στο συγγραφικό ή μετασυγγραφικό στάδιο και περιλαμβάνει την παραγωγή-επινοήση ιδεών, την οργάνωση-διάταξη ιδεών και το στάδιο της πρώτης καταγραφής των ιδεών σε κείμενο.

Δραστηριότητα

Θα δημιουργήσουμε αφηγήσεις με τα συστατικά που θα μας προσφέρουν τ' άλλα παιδιά.

- * Ο εμπυκωτής προμηθεύει την τάξη με τέσσερα κουτιά και τα παιδιά τα επενδύουν (διακοσμούν) κατάλληλα: το κουτί «ποιος», το κουτί «πού», το κουτί «πότε» και το κουτί «τι συνέβη».
- * Κάθε παιδί επινοεί ένα χαρακτήρα και τον περιγράφει με λίγα λόγια σε χαρτάκι που το τοποθετεί στο κουτί

«ποιος». Στο κουτί «πού» τοποθετούνται τα χαρτάκια στα οποία τα παιδιά έχουν περιγράψει σκηνικά, στο κουτί «πότε» τοποθετούνται τα χαρτάκια στα οποία τα παιδιά έχουν προσδιορίσει μία χρονική στιγμή ή περίοδο και στο κουτί «τι συνέβη» τοποθετούνται τα χαρτάκια στα οποία τα παιδιά έχουν περιγράψει ένα απλό γεγονός ή μία ανατροπή.

- * Στη συνέχεια κάθε παιδί παίρνει ένα χαρτάκι από κάθε κουτί και, έχοντας τα συστατικά της αφήγησης, γράφει μια ιστορία.

Εναλλακτικά:

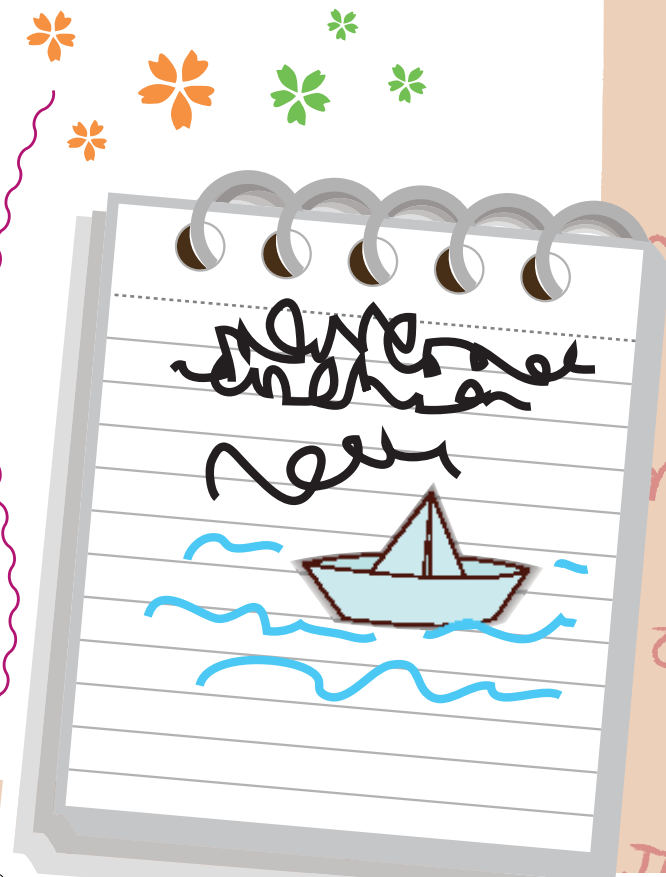
- * Ζητάμε από τα παιδιά των άλλων τάξεων ή των άλλων εργαστηρίων να γεμίσουν τα κουτιά μας.
- * Σε μια απλούστερη εφαρμογή της δραστηριότητας τα παιδιά δημιουργούν ένα κουτί ιδεών στην τάξη. Είναι χρωματιστό και διακοσμημένο από τα παιδιά. Οι ιδέες γράφονται σε καρτάκια τα οποία μπαίνουν στο κουτί οποιαδήποτε ώρα της ημέρας: λέξεις ή φράσεις, εντυπώσεις ή γεγονότα, σενάρια, συναισθήματα, παθήματα, αναμνήσεις. Οι επισκέπτες της τάξης κάνουν το ίδιο.

Όταν ο τρόμος του λευκού χαρτιού θα επισκεφθεί την τάξη ή τα παιδιά θα νιώσουν τη δημιουργικότητα να τους εγκαταλείπει, ανοίγουν το κουτί. Οι σημειώσεις, αδιάφορες κάποτε, ίσως τώρα ενεργοποιήσουν τη φαντασία. Ο εμπυκωτής προτρέπει τα παιδιά να δημιουργήσουν το δικό τους κουτί ιδεών και να το τοποθετήσουν σε χώρο που νομίζουν ότι, όταν στέκονται εκεί, τους έρχονται στου νου οι περισσότερες ιδέες: δίπλα στο κρεβάτι, στο γραφείο, στον καναπέ, οπουδήποτε.

4. Ένα παιδί πώς κατεβάζει ιδέες;

Αυτό είναι το μεγάλο στοίχημα. Αν εφαρμόσουμε στα παιδιά την τεχνική των εργαστηρίων δημιουργικής γραφής, δηλαδή να διαβάζουμε λογοτεχνικά κείμενα και να προσεγγίζουμε (αναλύουμε κατ' άλλους) τα μορφικά τους στοιχεία, είναι πιθανό να μην καταφέρουμε τίποτα. Αντιγράφοντας το παιδί τις τεχνικές που χρησιμοποιεί ένας δόκιμος συγγραφέας δεν σημαίνει ότι αποκτά την ικανότητα να γεννά πρωτότυπες ιδέες ή να δημιουργεί ενδιαφέροντα και πρωτότυπα κείμενα. Απόδειξη των παραπάνω είναι ότι ο θαμώνας μιας λογοτεχνικής συντροφιάς, ο εκπαιδευόμενος ενός εργαστηρίου δημιουργικής γραφής, ο κριτικός αναγνώστης κειμένων, ο απόφοιτος φιλολογικών σχολών, ο κλασικός φιλόλογος, οι ακαδημαϊκοί δάσκαλοι με πλούσιες φιλολογικές σπουδές, οι οποίοι προσεγγίζουν κριτικά τα κείμενα (δομή, οπτική γωνία, νοηματικό περιεχόμενο, πραγματολογικά στοιχεία κ.ά.) δεν περνάνε αυτοδίκαια στην κατηγορία των δημιουργικών συγγραφέων. Αλλά και όλοι εμείς, με

τη φοίτηση στο εργαστήριο ενός συγγραφέα που θα μας δίδασκε τις τεχνικές της γραφής του, είναι πιθανό να αποκτούσαμε την ικανότητα ερμηνείας των κειμένων του και

αναπαραγωγής των τεχνικών του, αλλά τίποτα παραπάνω. Ένα κείμενο γλωσσικά ορθό ή ορθό ως προς τη δομή του δεν είναι πάντα ένα ευρηματικό δημιουργικό κείμενο. Η μελέτη των κειμένων -ιδιαίτερα οι φορμαλιστικές προσεγγίσεις- αποτελεί γνωστική και μεταγνωστική διαδικασία με έμφαση στο προϊόν και τις τεχνικές της κατασκευής του. Η δημιουργική γραφή ενδιαφέρεται πρωτίστως για το περιεχόμενο των κειμένων αλλά και τη διαδικασία της δημιουργίας τους. Κατά τη διαδικασία της δημιουργικής γραφής δεν εφαρμόζονται

γραμμικές μέθοδοι, αλγόριθμοι και έτοιμες λύσεις, οι οποίες μπορούν να προγραμματιστούν με ακρίβεια και να καταλήξουν στο «σωστό» αποτέλεσμα, στη «σωστή» λύση.

Για τα παιδιά, λοιπόν, είναι απαραίτητο να υπάρχει ένα αρχικό πρόβλημα-ερέθισμα για να ξεκινήσει η διαδικασία της συγγραφής. Γράφοντας δημιουργικά η έμφαση μετακινείται από το κείμενο προς τη διαδικασία, η οποία πραγματώνεται με τη σταδιακή συγγραφή κειμένου, δηλαδή στις προπαρασκευαστικές εργασίες και δράσεις που εκτελεί το παιδί όταν γράφει. Προηγείται ένα ισχυρότατο συναισθηματικό ερέθισμα: ένα γεγονός, ένα κείμενο, σταθερές ή κινούμενες εικόνες. Το κεντρίσματα της δημιουργικότητας των παιδιών μοιάζουν με παιχνίδια, στα οποία κυριαρχούν οι απρόοπτες καταστάσεις/εκπλήξεις, και ολόκληρη η διαδικασία που θα οδηγήσει στην παραγωγή λόγου είναι ένα απολαυστικό παιχνίδι, μακριά από τη σχολική καθημερινότητα. Η πιο πετυχημένη στρατηγική θεωρείται η συμμετοχή των παιδιών σε προσομοιωτικά γεγονότα. Η προσομοιωτική περίσταση επικοινωνίας προϋποθέτει την ανάπτυξη ενός σεναρίου, π.χ. σ' ένα εικονικό ταξίδι σε ζωγραφικό πίνακα, το παιδί εισβάλλει προσομοιωτικά στην εικόνα με τη βοήθεια παραινέσεων (-Φαντάσου τώρα ότι περπατάς μέσα στην εικόνα... -Από πού ήρθες; -Πού θες να πας; -Πού στέκεσαι τώρα; -Τι βλέπεις γύρω σου; -Συνέχισε τον περίπατό σου... -Πού έφτασες τώρα; -Τι βλέπεις γύρω σου; -Τι ακούς; -Τι θα κάνεις τώρα;) και με αποσκευές τις εμπειρίες του, οικειοποιείται το χώρο της εικόνας, επικοινωνεί με τις ανθρώπινες μορφές και τα αντικείμενα, εκδηλώνει τα συναισθήματά του, φαντάζεται και δημιουργεί. Η συναισθηματική ταύτιση του παιδιού και ο βαθμός συμμετοχής του στο γεγονός-ερέθισμα είναι συνάρτηση: (α) της αληθοφάνειας του προσομοιωτικού

Παιδί-συγγραφέας

Ρόλος του Γραμματέα

- * Ορθογραφικοί κανόνες
- * Συντακτικοί κανόνες
- * Γραμματικοί κανόνες
- * Διόρθωση-Αναθεώρηση-Βελτίωση του κειμένου
- * Αισθητική διάσταση του κειμένου
- * Έκδοση-κοινοποίηση

Ρόλος του Δημιουργού

- * Αναζήτηση ερεθισμάτων
- * Παραγωγή ιδεών
- * Οργάνωση ιδεών
- * Βελτίωση ιδεών
- * Επιλογή της κατάλληλης δομής για το κείμενο
- * Ανασχεδιασμός στόχων και σκοπών
- * Επεξεργασία του κειμένου
- * Έλεγχος της δραστηριότητας παραγωγής του γραπτού λόγου

γεγονότος, **(β)** του παιγνιώδους χαρακτήρα του γεγονότος, **(γ)** της θεματολογίας του γεγονότος η οποία εμπίπτει στα ενδιαφέροντα του παιδιού και **(δ)** του κατά πόσο η φύση του γεγονότος επιτρέπει την εκδήλωση των εμπειριών του παιδιού. Ζητούμενο, λοιπόν, της διδακτικής της δημιουργικής γραφής είναι ο σχεδιασμός και η υλοποίηση δραστηριοτήτων παραγωγής ιδεών στο προσυγγραφικό στάδιο.

Πριν ή μετά την εφαρμογή δραστηριοτήτων δημιουργικής γραφής, υλοποιούνται δημιουργικές διαθεματικές δραστηριότητες-παιχνίδια, όπως δημιουργία εικαστικών έργων (ζωγραφιές, κολάζ, κατασκευές), μουσικά παιχνίδια, παιχνίδια κίνησης και δράσης (μικρά θεατρικά δρώμενα), αναγνωστικά παιχνίδια (Γουλής και Γρόσδος, 2011). Οι δράσεις αυτές προσφέρουν ευκαιρίες για ενασχόληση των παιδιών με πολλές και διαφορετικές μορφές έκφρασης, είναι αποσχολειοποιημένες, δηλαδή δεν θυμίζουν καθημερινές σχολικές ασκήσεις, είναι απολαυστικές για τα παιδιά, διευκολύνουν την εκδήλωση της αποκλίνουσας στάσης και δρουν προσθετικά στον παιγνιώδη χαρακτήρα των δραστηριοτήτων δημιουργικής γραφής.

5. Ποιος ρόλος θεωρείται δημιουργικός για το παιδί-συγγραφέα;

Έχουμε να διαλέξουμε ανάμεσα σε δύο ρόλους. Αν το παιδί προσπαθεί να απαντήσει κυρίως στο «πώς» του γραπτού λόγου και τα προβλήματα που καλείται να επιλύσει είναι η ευαναγνωσία (δυσγραφία), η ορθογραφία (δυσορθογραφία), το λεξιλόγιο, η στίξη, η σύνταξη, ο τονισμός, η χρήση πεζών-κεφαλαίων γραμμάτων κ.ά., τα οποία αφορούν τη γνώση για τη γλώσσα και τη μεταγλώσσα, τότε του επιφυλάσσουμε το ρόλο του γραμματέα. Αντίθετα, αν ζητήσουμε από το παιδί να προβληματιστεί με

τη γέννηση ιδεών, τη δημιουργία και την οργάνωση του κατάλληλου σχεδίου για το κείμενο, τον ανασχεδιασμό των ιδεών του, την ποιότητα του γραπτού λόγου, τη γραπτή επικοινωνία, την αυτοεικόνα και το αυτοσυναίσθημα, τον αναγνώστη, τη στάση του απέναντι στο κείμενο κ.ά., τότε αναζητούμε το ρόλο του δημιουργού.

6. Η δημιουργική γραφή ταυτίζεται με τη γλωσσική διδασκαλία;

Σε επίπεδο διδακτικής πρακτικής η δημιουργική γραφή δεν ταυτίζεται με τη γλωσσική διδασκαλία. Υπάρχουν, βέβαια, σημεία συνάντησης, σημεία τομής. Η προσπάθεια για την απόκτηση μεταγλωσσικών δεξιοτήτων, δηλαδή γνώσεων για τη γλώσσα, δεν αποτελεί σημείο συνάντησης. Η εφαρμογή των σύγχρονων γλωσσολογικών αρχών της γλωσσικής διδασκαλίας: η ολιστικότητα, η λειτουργική χρήση της γλώσσας και ο κειμενοκεντρισμός, η γνώση για τη γλώσσα, οι μεταγλωσσικές δεξιότητες επεξεργασίας του κειμένου σε διάφορα επίπεδα (διόρθωση λαθών, αναδιατυπώσεις, προσθήκες, αφαιρέσεις, αναδιατάξεις, η αναζήτηση της γλωσσικής συνοχής, της νοηματικής συνεκτικότητας, της πληροφοριακής πληρότητας και της επικοινωνιακής καταλληλότητας του κειμένου), η μελέτη της δομής των κειμενικών ειδών και η ικανότητα νοηματοδότησης των κειμένων δεν αποτελούν αμελητέες γνώσεις και δεξιότητες για τον συγγραφέα. Η διδακτική της δημιουργικής γραφής χρησιμοποιεί τις δεξιότητες οι οποίες αναπτύσσονται στη διδασκαλία της γλώσσας (ακρόαση, ανάγνωση, προφορική και γραπτή έκφραση), αλλά και τις μεταγλωσσικές (γραμματική, συντακτικό) και τις μεταγνωστικές δεξιότητες (αυτοδιόρθωση-αυτοαξιολόγηση). Τα παραπάνω αποτελούν εργαλεία και μέσα, αλλά δεν αρκούν, ακόμα κι όταν η συγγραφή του κειμένου πραγμα-

τοποιείται με την εφαρμογή των αρχών της λειτουργικής χρήσης της γλώσσας. Δεν οδηγούν κατ' ανάγκη στην εκδήλωση και την έκφραση των δημιουργικών ικανοτήτων του συγγραφέα, διότι η μελέτη των κειμένων αποτελεί μια γνωστική και μεταγνωστική διαδικασία με έμφαση στο προϊόν, στο αποτέλεσμα. Η δημιουργική γραφή ανάμεσα στο τι και το πώς του κειμένου ενδιαφέρεται πρωτίστως για το περιεχόμενο.

7. Πότε ένα κείμενο χαρακτηρίζεται ως δημιουργικό;

Όταν αναζητήσουμε σ' αυτό πρωτίστως τα στοιχεία της πρωτοτυπίας και της φαντασίας και λιγότερο της οργάνωσης και της δομής του κειμένου (Γρόσδος, 2014).

Ως προς την Πρωτοτυπία:

- * Επιλογή θέματος - πλοκή (ασυνήθιστα, μη συμβατικά).
- * Σκηνικό (η δημιουργία νέου σκηνικού, ο αριθμός σκηνών - περισσότερες από μία σκηνές).
- * Απρόοπτα επεισόδια (ανατροπές).
- * Λύση-έκπληξη (η πρωτότυπη λύση με το στοιχείο του απρόσμενου, του ασυνήθιστου, της έκπληξης).
- * Χιούμορ (λεκτικό, καταστάσεων - φάρσα, σάτιρα).

- * Μεταμόρφωση/αλλαγή του ήρωα ή εμφάνιση νέων ηρώων.
- * Συναισθηματική εμβάθυνση (αναζήτηση-καταγραφή των συναισθημάτων των ηρώων).
- * Προσωπική εμπλοκή (εισαγωγή προσωπικής δράσης).

Στοιχεία διακειμενικότητας

- * Ανατροπές στον χρόνο αφήγησης (μεταφορά στον χρόνο, άλματα, αναχρονισμοί).
- * Ενδιαφέρον/Πλούτος/Ζωηρότητα (ανάληψη κινδύνου, διάλογοι, δραματική αφήγηση, χρήση παραθετικού λόγου, ποικιλία αφηγηματικών οπτικών, δημιουργία και περιγραφή εικόνων-κάδρα/φωτογραφίες).

Ως προς τη Φαντασία:

- * Δομική φαντασία (υπέρβαση του «πρωταρχικού ερεθίσματος», προεκτάσεις της ιστορίας, όχι αναπαραγωγή του αρχικού ερεθίσματος ή κοινότοπη και τετριμμένη πορεία στη συνέχεια της ιστορίας).
- * Ψιλή φαντασία (παράξενες, εξωπραγματικές ιδέες και μη πραγματικές καταστάσεις, π.χ. συνομιλία ζώων μεταξύ τους ή ζώων με ανθρώπους, όχι γραπτά που στηρίζονται πάνω σε ρεαλιστικές πραγματικές βάσεις).

Δραστηριότητα

Θα δημιουργήσουμε ιστορίες υποδυόμενοι ρόλους διασήμων.

- * Τα παιδιά και ο εμπυκωτής διαβάζουν λογοτεχνικά βιβλία ή βιβλία γνώσεων τα οποία παρουσιάζουν τη ζωή και το έργο παγκοσμίων γνωστών προσωπικοτήτων, όπως του Αμαντέους Μότσαρτ, της Μαρί-

ας Κάλλας, του Πάμπλο Πικάσο κ.ά.

- * Στη συνέχεια τα παιδιά επιλέγουν προσωπικότητες που θαυμάζουν και αναζητούν στοιχεία για τη ζωή και το έργο τους στο Διαδίκτυο.

Ο εμπυκωτής θέτει προς συζήτηση και νοηματοδότηση τη φράση του Άντι Γουόρχολ: «In the future, everyone will be famous for 15 minutes» («Στο μέλλον,

όλοι θα είναι διάσημοι για 15 λεπτά»).

- * Ακολουθεί συζήτηση με θέμα τα προβλήματα που ενδεχομένως αντιμετωπίζουν στην καθημερινή τους ζωή τα άτομα που είναι ευρέως αναγνωρίσιμα: Τι σημαίνει να είσαι διάσημος; Θα ήθελες να γίνεις διάσημος; Γιατί;
- * Τα παιδιά υποδύονται το ρόλο ατόμων που απασχολούν καθημερινά τα ΜΜΕ: «Ξυπνάτε ένα πρωί, κοιτάτε έξω από το παράθυρο της κρε-

βατοκάμαρας και βλέπετε πλήθη δημοσιογράφων και τηλεοπτικών συνεργείων έξω από το σπίτι. Από την ημέρα εκείνη είστε καθημερινά στις εφημερίδες...» (Carter, 2000) ή «Βρέθηκα ξαφνικά με ένα μικρόφωνο στο χέρι μπροστά σε ένα εκατομμύριο ανθρώπους. Δεκάδες κάμερες γύρω μου και πλήθος εκτυφλωτικά φώτα. Το κοινό έχει σιγήσει και με περιμένει... Πώς συνέβη αυτό;».

Εναλλακτικά:

Τα παιδιά γράφουν στο ημερολόγιο για τον εαυτό τους, επιθυμώντας να γίνουν διάσημοι στο μέλλον (όνειρα, επιθυμίες, προσδοκίες, τι πρέπει να κάνουν

κ.ά.). Στη συνέχεια δημιουργούν μια συνέντευξη σε εφημερίδα (γραμμένη στο μέλλον) με τον εαυτό τους ως συνεντευξιζόμενο που τώρα είναι διάσημος.

8. Ποια είναι τα βήματα μιας διδασκαλίας δημιουργικής γραφής για παιδιά δημοτικού ή γυμνασίου;

Στη διδακτική της δημιουργικής γραφής πρωτεύουσα θέση καταλαμβάνει η έννοια της αλληλεπίδρασης. Το εργαστήρι δημιουργικής γραφής για παιδιά λειτουργεί παραγωγικά, ενθαρρύνοντας τους συμμετέχοντες στο γράψιμο, και ταυτόχρονα λειτουργεί ως εργαστήρι κατανόησης (ανατροφοδότησης), καθώς οι συμμετέχοντες βοηθούν συλλογικά ο ένας τον άλλο να αναδιαμορφώσουν τα κείμενά τους (Morley, 2007). Η εκπαιδευτική διαδικασία περιλαμβάνει τρία διαδοχικά βήματα: (Brophy, 2008)

- (α) Ο μαθητής/τρια ανακαλύπτει, απορροφά και δημιουργεί γνώσεις και τεχνικές (ιδέες, απόψεις, πρότυπα) διαμέσου της κριτικής ανάγνωσης και του σχολιασμού λογοτεχνικών ή μη λογοτεχνικών κειμένων ή τη γνωριμίας και συζήτησης με δημιουργούς.
- (β) Ακολουθεί ένα ερέθισμα/προσομοίωση γεγονότος, που προσφέρει ο διδάσκων/ουσα και ο μαθητής/τρια με την επίδραση του ερεθίσματος και καταλύτη τις ίδιες τις εμπειρίες του, αποτυπώνει/εφαρμόζει την παραπάνω αποκτηθείσα γνώση σε γραπτό κείμενο, μετασχηματίζοντάς τη σε νέα γνώση.
- (γ) Ο μαθητής/τρια λαμβάνει ανατροφοδότηση με την ανακοίνωση/δημοσιοποίηση του γραπτού κειμένου. Τα παραγόμενο κείμενο γίνεται αντικείμενο επεξεργασίας, στην οποία ο συγγραφέας καταθέτει και ο ίδιος -ομού με όλα τα μέλη της ομάδας-

τις απόψεις του και ανακοινώνει κυρίως τις διαδικασίες (εσωτερικές διεργασίες) παραγωγής του κειμένου. Η ανατροφοδότηση είναι πιθανό να είναι αποτελεσματικότερη όταν προσφέρεται και στα τρία στάδια της εκπαιδευτικής διαδικασίας, ο βαθμός συμμετοχής του μαθητή/τριας στην κριτική προσέγγιση του γραπτού είναι ικανοποιητικός, η συζήτηση στρέφεται σε συγκεκριμένα σημεία (ένα κάθε φορά) και διατηρείται ο ενθουσιασμός και ο αυθορμητισμός στις συζητήσεις, ώστε οι λύσεις -που ανακαλύπτονται και δεν προσφέρονται- να μην προτυποποιούνται, αλλά να καλλιεργούνται ως επερχόμενες προκλήσεις στη δημιουργικότητα. Οι ανατροφοδοτικές διαδικασίες μπορούν να έχουν τη μορφή διαλόγου ή καταιγισμού ιδεών (όπου οι συμμετέχοντες εκφράζουν αυθόρμητα απόψεις και συναισθήματα με το άκουσμα του κειμένου), επεξεργασία σε μικρές ομάδες, δημόσια ανακοίνωση/ανάγνωση του κειμένου σε επιλεγμένο κοινό, συμμετοχή σε διαδικτυακά forum. Σε μια διαδικασία αξιολόγησης ο υποψήφιος συγγραφέας αναρωτιέται: Ποια είναι τα θετικά σημεία του κειμένου; Ποια είναι τα αρνητικά σημεία του κειμένου; Ποιες αλλαγές μπορούν να γίνουν ή πώς αλλιώς θα μπορούσε να γραφτεί; Ποια ήταν τα αποτελέσματα των αλλαγών; Απόλαυσα τη διαδικασία; Τι με δυσκόλεψε; Τι ήταν εύκολο;

9. Η δημιουργική γραφή επικεντρώνεται στη δημιουργία αποκλειστικά και μόνο λογοτεχνικών κειμένων;

Αυτό είναι μια μικρή απάτη αυτών που

ασχολούνται επαγγελματικά ή κερδίζουν από τη δημιουργική γραφή. Στο χώρο της εκπαίδευσης, ιδιαίτερα της πρωτοβάθμιας (νηπιαγωγείο-δημοτικό σχολείο), η δημιουργική γραφή δεν αναφέρεται αποκλειστικά στην παραγωγή λογοτεχνικών κειμένων και περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα κειμένων. Προέχει η αυθόρμητη έκφραση των παιδιών τα οποία τοποθετούν στο χαρτί τις ιδέες, τα συναισθήματα και τις εντυπώσεις τους με τα δικά τους λόγια.

10. Η συστηματική ανάγνωση λογοτεχνικών κειμένων αποτελεί διαδικασία μύησης στη γραφή;

Ναι, αλλά δεν αρκεί. Ευρύτητα διαδεδομένη άποψη αποτελεί ότι βασική προϋπόθεση για τη μύηση στη γραφή αποτελεί η ανάγνωση λογοτεχνικών έργων. Τα μυθιστορήματα και τα ποιήματα γεννούν και (ενίοτε) γιγαντώνουν την επιθυμία μας να γράψουμε. Μία αφήγηση, με τη δύναμη της φαντασίας, επιδρά σ' ένα παιδί - αναγνώστη, πέρα από την οικογένειά του, τον δάσκαλό του και τους συνομηλίκους του. Συχνά μια λεκτική ψευδαίσθηση μεταφέρεται στην πραγματικότητα καθώς το παιδί ταυτίζεται ή δημιουργεί και υποδύεται το ρόλο ενός φανταστικού ήρωα. Με ερέθισμα την αφήγηση, εισβάλλει στην πλοκή, τείνει να δημιουργήσει φανταστικούς κόσμους και να εισχωρήσει μέσα τους, όχι μόνο με το παιχνίδι αλλά και με το γράψιμο.

Θεωρείται, ωστόσο, ότι δεν αρκεί η ανάγνωση κειμένων, αλλά η δημιουργική ανάγνωση, όταν, δηλαδή, ο αναγνώστης επιτρέπει στις εμπειρίες του να εισβάλουν στο κείμενο, και ταυτόχρονα, περπατώντας στα μονοπάτια του συγγραφέα, λεπτατώντας πρακτικές, τεχνικές και φορτωμένους αβειαιότητες, ανοίγει δικά του μονοπάτια στη συγγραφή. Το ζητούμενο, δηλαδή, δεν είναι μόνο τι θα αποκομίσει ο αναγνώστης

(efferent reading), αλλά και η ανάπτυξη μίας προσωπικής σχέσης συνεχούς αλληλεπίδρασης με το κείμενο, μέσα στην οποία θα δημιουργήσει σημασίες και έννοιες (aesthetic reading).

Τα μαθήματα δημιουργικής γραφής δεν είναι απαραίτητο να έχουν ως αποκλειστικό στόχο οι μαθητές/τριες να εξελιχθούν σε καλύτερους συγγραφείς, αλλά να δημιουργήσουν καλύτερους αναγνώστες της ποίησης και της μυθιστοριογραφίας ή της μη μυθοπλαστικής λογοτεχνίας και της παιδικής λογοτεχνίας, περισσότερο ενημερωμένους, ευαίσθητους και ενθουσιώδεις.

11. Με ποιους τρόπους μπορεί να αποφευχθεί η στείρα αναπαραγωγή μεθόδων και τεχνικών και να μην περιοριστεί ο αυθορμητισμός των παιδιών;

Αν στραφούμε κυρίως προς το «πώς» της γραφής, διαμέσου της προσέγγισης λογοτεχνικών κειμένων, υιοθετήσουμε δηλαδή τεχνικές κατασκευής μορφών κειμένων (gerne), είναι πιθανό να αναπαράγουμε τεχνικά άρτια κείμενα και τίποτα παραπάνω. Η καταγραφή, η βελτίωση και η πιθανή κοινοποίηση των ιδεών προϋποθέτει την παραγωγή και την οργάνωση των ιδεών, διαδικασίες κατ' εξοχήν δημιουργικές και απαραίτητες στον αρχάριο συγγραφέα. Ζητούμενο, λοιπόν, της διδακτικής της δημιουργικής γραφής είναι ο σχεδιασμός και η υλοποίηση δραστηριοτήτων παραγωγής ιδεών στο προσυγγραφικό στάδιο. Η άρνηση του αυθορμητισμού της τέχνης θα έφερνε στο προσκήνιο τις δεξιότητες και τις γνώσεις, θα βοηθούσε την εκμάθηση θεωρητικών πλαισίων και μηχανισμών, θα διευκόλυνε την ανάπτυξη προσχεδίων, θα ανέπτυσε τις δεξιότητες της επεξεργασίας των κειμένων, την εκδήλωση της κριτικής στάσης. Αλλά δεν είναι καθόλου σίγουρο

ότι θα βοηθούσε τα παιδιά στην εκδήλωση αποκλίνουσας στάσης. Το φαινόμενο αυτό, της αναπαραγωγής προτύπων συγγραφής, θα μπορούσε να ονομαστεί δημιουργικός κανόνας (σε αντιστοιχία με το λογοτεχνικό κανόνα). Η εναντιολογία ανάμεσα στις δύο έννοιες, δημιουργικότητα και κανόνας, είναι εμφανής. Αν το αποτέλεσμα της διδασκαλίας της δημιουργικής γραφής είναι η μίμηση, είναι πιθανό τα παραγόμενα κείμενα να είναι πολύ λίγο πρωτότυπα και ελκυστικά. Ο παραπάνω κίνδυνος εμφανίζεται σε όλες τις μορφές έκφρασης (κινηματογράφος, ζωγραφική κ.ά.).

Η προσκόλληση στη στείρα αναπαραγωγή μεθόδων και τεχνικών είναι πιθανό να αποφευχθεί τόσο με την κριτική προσέγγιση (μέρος της κριτικής προσέγγισης αποτελεί η αμφισβήτηση) και την προσέγγιση μεγάλης ποικιλίας λογοτεχνικών κειμένων (θεματικής και ειδολογικής) όσο και με την εφαρμογή στρατηγικών παραγωγής (επώασης) και οργάνωσης ιδεών στο προσυγγραφικό στάδιο με την παροχή ποικιλίας ερεθισμάτων στους υποψήφιους συγγραφείς. Και, βέβαια, με την υιοθέτηση του λάθους και την αποφυγή των αυστηρών κριτικών στα γραπτά των παιδιών.

12. Η εφαρμογή δραστηριοτήτων δημιουργικής γραφής μπορεί να συμβάλει στη δημιουργία θετικού ψυχολογικού κλίματος στη σχολική τάξη;

Η εφαρμογή δραστηριοτήτων δημιουργικής γραφής προϋποθέτει το θετικό ψυχολογικό κλίμα στην τάξη και αμφίδρομα το βελτιώνει. Το θετικό ψυχολογικό κλίμα αποτελεί προαπαιτούμενο για να ανοίξουν δίοδοι επικοινωνίας ανάμεσα στον εκπαιδευτικό/εμπυχωτή και τους μαθητές/τριες, αλλά και ανάμεσα στους μαθητές/τριες. Το γράψιμο είναι επίπονη διαδικασία κι άλλο τόσο απολαυστική. Παιδαγωγικό προαπαιτούμενο

αποτελεί η δημιουργία ατμόσφαιρας συγγραφής και δημιουργικού περιβάλλοντος, στα οποία το παιδί-συγγραφέας μπορεί να πειραματιστεί με ασφάλεια και να νιώσει ελεύθερο να περιγράψει τη συναισθηματική εμπλοκή του απέναντι στα προσφερόμενα ερεθίσματα.

Οι δημιουργικές διαδικασίες, στη σχολική τάξη ή στο εργαστήριο, προϋποθέτουν εθισμό σε ομαδοσυνεργατικές διαδικασίες και υιοθέτηση από τον εκπαιδευτικό/εμπυχωτή δημοκρατικού στυλ διδασκαλίας. Η εικόνα (profile) του εκπαιδευτικού η οποία προβάλλει μέσα σ' αυτές τις παιδαγωγικές συνθήκες οι οποίες διαμορφώνονται κατά τη διάρκεια υλοποίησης των δράσεων και θεωρούνται απαραίτητες για την ανάδυση της δημιουργικότητας των παιδιών είναι περισσότερο του συνδημιουργού και εμπυχωτή και λιγότερο του αξιολογητή των γραπτών των παιδιών. Τούτο σημαίνει ότι κατέχει ή αναπτύσσει ο ίδιος δεξιότητες ερμηνευτικής/κριτικής προσέγγισης κειμένων για να μπορεί να σχεδιάζει τις κατάλληλες εκπαιδευτικές παρεμβάσεις, και ταυτόχρονα, ως μέλος της κοινότητας των αναγνωστών των λογοτεχνικών βιβλίων και ως μέλος των συγγραφικών ομάδων, μαθαίνει να παρατηρεί, να εντοπίζει και να σέβεται τις ιδιαιτερότητες των κειμένων των μαθητών/τριών του. Οι απόπειρες βαθμολόγησης των γραπτών (εγγράμματης ή αριθμητικής), ο αρνητικός σχολιασμός ή, ακόμα, ο ανεξέλεγκτος, αναίτιος και συνεχής έπαινος από τον διδάσκοντα/ουσα, όχι μόνο δεν θα πρόσθεταν διδακτικά, αλλά θα επηρέαζαν αρνητικά τη συγγραφική αυτοεκτίμηση του παιδιού και θα εγκλώβιζαν τις δημιουργικές δυνατότητές του.

Η επιβράβευση ίσως παρακινήσει τους μαθητές/τριες να θέλουν να γράψουν περισσότερο, όμως η επικεντρωμένη κριτική και η αυτοκριτική ίσως οδηγήσει τους μαθητές/τριες να θελήσουν να γράψουν καλύτερα (Γρόσδος, 2014).

Μπορείς να διαβάσεις για τη δημιουργική γραφή στην εκπαίδευση...

- * Βασιλάκη, Α. και Γιαννακουδάκης, Λ. (2009). Η δημιουργική γραφή στο δημοτικό σχολείο. Αθήνα: Κέδρος.
- * Γουλής, Δ. και Γρόσδος, Σ. (2011). «Αναγνωστικές εμπυκώσεις», στο: Αρτζανίδου, Ε., Γουλής, Δ., Γρόσδος, Σ., Καρακίσιος, Α. Παιχνίδια Φιλαναγνωσίας και αναγνωστικές εμπυκώσεις. Αθήνα: Gutenberg.
- * Γρόσδος, Σ. και Ντάγιου, Ε. (2003). Γλώσσα και Τέχνη, Γλωσσικές δραστηριότητες για το δημοτικό σχολείο σύμφωνα με τη λειτουργική χρήση της γλώσσας. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- * Γρόσδος, Σ. (2014). Δημιουργικότητα και Δημιουργική Γραφή. Από το παιδί-γραμματέα στο παιδί-δημιουργό κειμένων. Στρατηγικές δημιουργικής γραφής. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- * Καλογεροπούλου, Χρ. (2006). Σενάριο. Η τέχνη της αφήγησης στον κινηματογράφο. Αθήνα: Νεφέλη.
- * Καρακίσιος, Α. (2013). Διδασκαλία της λογοτεχνίας και δημιουργική γραφή. Θεσσαλονίκη: Ζυγός.
- * Κενό, Ρ. (1984). Ασκήσεις Ύφους. Αθήνα: Ύψιλον.
- * Κωτόπουλος, Τ., Ζωγράφου-Τσαντάκη, Μ., Βακάλη, Α. (2013). Η δημιουργική γραφή στο νηπιαγωγείο. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- * Νικολαΐδου, Σ. (2014). Πώς έρχονται οι λέξεις. Τέχνη και τεχνική της δημιουργικής γραφής. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- * Ροντάρι, Τζ. (2003). Γραμματική της φαντασίας. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- * Σουλιώτης, Μ. (2009). Μου αφήνεις πενήντα δραχμές για τσιγάρα; Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- * Timbal-Duclaux, L. (1996). Το δημιουργικό γράψιμο. Αθήνα: Πατάκης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Amabile, T.M. (1996). Creativity in context. Boulder, CO: West View Press.
- Brophy, K. (2008). «Workshopping the workshop and teaching the unteachable». In: Harper, Greame & Krall, Jeri (ed.). Creative writing studies. Practice, Research and Pedagogy, pp. 75-87. Cleveland, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters.
- Γουλής, Δ. και Γρόσδος, Σ. (2011). «Αναγνωστικές εμπυκώσεις», στο: Αρτζανίδου, Ε., Γουλής, Δ., Γρόσδος, Σ., Καρακίσιος, Α. Παιχνίδια Φιλαναγνωσίας και αναγνωστικές εμπυκώσεις. Αθήνα: Gutenberg.
- Γρόσδος, Σ. και Ντάγιου, Ε. (2003). Γλώσσα και Τέχνη. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- Γρόσδος, Σ. (2014). Δημιουργικότητα και Δημιουργική Γραφή. Από το παιδί-γραμματέα στο παιδί-δημιουργό κειμένων. Στρατηγικές δημιουργικής γραφής. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- Carter J. (2000), Creating writers, A creative writing manual for schools. London: Routledge.
- Davis, G. (1992). Creativity is forever. Kendall-Hant.
- Morley, D. (2007). The Cambridge Introduction to Creative Writing. New York: University Press, Cambridge.
- Rosenblatt, L. M. (1980). «What facts does this poem teach you?», Language Arts, 57, 386-394.
- Rosenblatt, L. M. (1999). Literature as exploration. New York: The Modern Language Association of America.
- Timbal-Duclaux, L. (1996). Το δημιουργικό γράψιμο. Αθήνα: Πατάκης.

Στο επόμενο τεύχος: Στρατηγικές δημιουργικής γραφής και ενδεικτικές δραστηριότητες.